

Mustafa Gündüz, *Usûl-i Talim ve Terbiye -Türkiye’de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı-*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 195 s.

Değerlendiren: Hasan Erkam Çakır

Eğitim tarihi sahasındaki çalışmalarıyla tanınan ve hâlihazırda Yıldız Teknik Üniversitesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapan Mustafa Gündüz’ün 2020 yılında Latinize ederek yayına hazırladığı Ayşe Sıdika Hanım’ın *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* kitabı, başta eğitim tarihi olmak üzere sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimler alanlarına da önemli katkıda bulunmuştur. Bu eserde, 19. yüzyılın sonlarında yaşayan Ayşe Sıdika Hanım’ın (1872-1903) Daru’l-Muallimât’ta terbiye yöntemi konusunda bir derse ihtiyaç olduğunu düşünerek dönemin Maarif Nazırı olan Münif Paşa’ya yazdığı dilekçe doğrultusunda programa eklenen “Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris” dersinde okutulması üzerine kaleme aldığı *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* kitabı, Gündüz tarafından eğitim perspektifinden incelenmiş ve ardından ilk defa günümüz alfabesine aktarılmıştır.

Ayşe Sıdika Hanım’ın söz konusu bu eseri üzerine Emine Kocamanoğlu ve Abdullah Kazancı tarafından yazılmış yalnızca iki adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Her iki tezde de *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* adlı eserin içeriği hakkında değerlendirmeler bulunmakla birlikte eserin günümüz alfabesine aktarılmış hâli tezlere eklenmemiştir. Bununla beraber Gündüz’ün eser incelemesinde dile getirdiği birçok hususa diğer çalışmalarda değinilmemektedir. Bu sebeple Gündüz’ün pek çok tahlili, alana kazandırılmış yeni iddialar olarak değerlendirilebilir.

Çalışmalarını takip edenler için Gündüz’ün böyle bir eser üzerinde çalışması hiç şaşırtıcı gelmeyecektir. Nitekim Tanzimat sonrası modernleşen Türkiye’nin eğitim tarihine yönelik eserleri kaleme alan veya derleyen yazar, mevzubahis dönemi kişiler,

 Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi. hasanerkamcakir@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8120-5811>

 © İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0291
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

kurumlar, kavramlar, düşünceler gibi pek çok zaviyeden incelemektedir. Bu açıdan baktığımız zaman Gündüz, başta Türk eğitim tarihi literatürü olmak üzere sosyal bilimler literatürüne önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı, modern anlamda ilk eğitim bilimi ve öğretim ilke ve yöntemleri kitabı kabul edilen Ayşe Sıdika Hanım'ın eserinin Latinize edilerek değerlendirilmesinde de görülebilir. Gündüz, Türk eğitim tarihi ve felsefesi üzerinde çalışma yapan bir akademisyen olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılan eserlere ve düşüncelere hayli önem vermektedir. Bu akademik önem neticesinde Ayşe Sıdika Hanım'ın eseri üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerle Gündüz, günümüz okurlarına kendi tarihimizin ilk eğitim ve öğretim yöntemi kitabını inceleme fırsatı vermiştir.

Muhtevası itibarıyla kitap temelde iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda önsözün akabinde Ayşe Sıdika Hanım'ın hayatı ve *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* adlı eserinin incelemesi yapılmaktadır. İkinci kısımda ise söz konusu eserin hiçbir sadeleştirme yapılmadan günümüz alfabesinde yazımı yer almaktadır. İlk kısım öncelikle Ayşe Sıdika Hanım'ın hayatı ile başlar ardından Latinize edilen eserin dil ve üslup, eserin etkileri ve referansları, hazırlanma süreci ve amacı, mahiyeti ve içeriği bakımından incelemesi ile devam eder. Bu kısımda yazar, eserin kurgusunu doğrudan asıl metnin kurgusuna paralel olarak şekillendirir. Nitekim sıklıkla Ayşe Sıdika Hanım'ın eserinin içeriğine atıflarda bulunarak incelemeler yapan yazar, bu kurgu sayesinde Latinize edilen eser hakkında pek çok bilgiyi vermektedir. Metin içeriğine yaptığı atıflarla hemen hemen her yerde vakıaya mutabık değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayşe Sıdika Hanım'ın kitabının bir bölümü olan "Terbiye-i Cismaniye (Beden Eğitimi)" başlığını, dönemin paramiliter eğitim anlayışı çerçevesinde değerlendirmesi buna bir örnektir. Bu kısım itibarıyla Gündüz, diğer pek çok Latinize metin hazırlayan yazardan ayrılmaktadır. Nitekim eserin sadece Latinize edilip literatüre kazandırılmasıyla yetinmeyerek öncesinde çok önemli iddialarla incelemelerde bulunmuştur.

Eser, akademik camiaya yönelik olarak kaleme alınmıştır. Nitekim yazar, kitabın birinci bölümünde yapmış olduğu inceleme yazısında Latinize ettiği eserin içeriği hakkında tahlillerde bulunurken aynı zamanda yazıldığı döneme dair bilgiler vermekte ve eğitim tarihi perspektifinden tahliller yapmaktadır. Mevzubahis bu tahliller, Türk eğitim tarihi literatürü içerisinde değerlendirilen akademik konulardır.

Eserin Latin alfabesine aktarıldığı ikinci bölümde yazar, eserde kullanılan dilin anlaşılabilir olması hasebiyle herhangi bir sadeleştirmeye gitmemiştir. Ayrıca yazar hem muhatap kitlenin yetkinliğini hem de dilin sadeliğini göz önüne alarak dipnotlarda veya kitabın son bölümünde herhangi bir lügatçeye yer vermemiştir. Ayrıca eserin Latinize edilmesi aşamasında Osmanlıca ve Farsça terkiplerin yazılışına

ve Arap harflerinin imlasına oldukça dikkat edilmiştir. Bununla beraber eserin bizzat kendisinde bulunan ve etrafında süslemeleri olan Osmanlıca yazılmış başlıklar her bölümün başına eklenmiştir. Estetik açıdan göreceli olarak değerlendirilebilecek bu husus, metnin kendisindeki başlıkların okuyucu tarafından bizzat Osmanlıca görülmesini sağlamıştır. Eserin muhatap kitlesi genel okuyucudan ziyade akademi olduğu için kitaba Latinize edilen metnin Osmanlıca baskısı eklenmemiştir. Bunun bir başka sebebi, yazarın kendisi belirtmese de kitabın hacmini genişletmekten kaçınmak olarak değerlendirilebilir.

Eserin ilk bölümündeki değerlendirmesini akademik bir üslupta dile getiren yazar, üslubunu metnin sonuna kadar korumuştur. Açık ve güçlü kavramlarla beraber akıcı bir üslupta metnini kaleme alan Gündüz, herhangi bir çelişkiye veya yazım yanlışına düşmeden analizlerini bütünlüklü bir şekilde ortaya koymuştur.

Yazarın söz konusu kitap hakkındaki en önemli iddiası, Ayşe Sıdıka Hanım'ın söz konusu eserinin Türk eğitim literatürü içerisinde yazılmış ilk eğitim ve öğretim yöntemi kitabı olmasıdır. Bu hususu dile getirirken Musa Kazım, Faik Rüşdi gibi farklı eğitimcilerin de bu konuda arayış içerisinde olduğunu ancak zamanına göre en önemli eseri Ayşe Sıdıka Hanım'ın *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* adlı eseriyle verdiğini ifade etmektedir. Gündüz bu meseleyi dile getirirken metnin analizinden kopmamak adına zikredilen diğer eğitimcilerin yazdıkları veya düşündükleri hususlara herhangi bir şekilde atıf yapmamaktadır.

Günümüz alfabesiyle eseri neşrettiği ikinci kısma geçmeden evvel yazar, dönemin ve metnin incelemesini yaparken pek çok iddialarda bulunmuştur. Bu iddiaların başında, Latinize edilen eserde vurgulanan “topluluğun saadeti için her şeyden ziyade kadınların terbiyesine önem verilmesi gerektiği” hususunu modernist terakki paradigmasıyla değerlendirmesi zikredilebilir. Gündüz'e göre modern tarzda terakki, Batılılaşma, Garplılaşma ya da medenileşme gibi kavramlarla ifade edilen köklü değişime bağlı ilerleme fikrini ifade etmektedir.

Gündüz, üç farklı yerde daha Ayşe Sıdıka Hanım'ın modernist kimliğini ifşa etmektedir. İlk olarak kitabın başlangıç satırlarında geçen “ilerleme”, “medeniyet”, “ulûm”, “fünûn” gibi modern dönemin ihtiyaçları lehine geleneğin kayıtlanması amacıyla kullanılan kavramların vurgulandığını ifade eder. Akabinde sıklıkla “medenilik” kavramını kullanan Ayşe Sıdıka Hanım'ın örtük olarak “terakki ve medeniyet” gibi kavramlar ile Avrupa “muasırlığı” arasında mutlak ve doğrusal ilişki kurduğunu ve ona göre gelişmişliğin Avrupa anlamına geldiğini iddia etmektedir. Metni Latinize ederken dilini de çözmeye uğraşan yazar, bu iddiasını pek çok delillerle

sabit hâle getirmiştir. Nitekim Gündüz, Ayşe Sıdika Hanım'ın "zamanın uleması" tabiri ile klasik İslam âlimlerine işaret etmeyip "modern bilim adamlarını" kastettiğini ifade etmektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere eserin incelenmesi aşamasında, eserde kullanılan kavramların ve örneklerin hangi anlamda kullanıldığının tespiti, Gündüz tarafından yetkin bir şekilde ifade edilmektedir.

Gündüz, Ayşe Sıdika Hanım'ın metne dâhil ettiği bazı hususları Batı'dan hiç sorgulamadan aldığını ifade etmektedir. Misal olarak Ayşe Sıdika Hanım'ın bireysel farklılıkları zekâ ve ırk ile ilişkilendirdiğini ve bu hususta Batılı antropologların tuzağına düştüğünü ifade etmektedir. Bu iddiasını temellendirirken de tarihçi kimliğini ortaya koyan Gündüz, bu ifadelerin o dönemde Batı'daki hâkim tanım ve kavramsallaştırmalarla uyumlu olduğunu ifade eder ve nihayet durumu, Batı'da revaç bulan Sosyal Darwinist teoriyle bağdaştırarak izah eder.

Yazar, Ayşe Sıdika Hanım'ın eserinin bir bölümünde geçen *Terbiye-i Cismaniye*'yi (Beden Eğitimi) sadece pedagojik kaygılardan ibaret görmemektedir. Gündüz'ün iddiasına göre pedagojinin yanında dönemin paramiliter eğitim anlayışına uygun olarak beden eğitimi dersleri önemsenmiştir. Bu bölümde iddia ettiği bir diğer husus da Ayşe Sıdika Hanım'ın elbise hususunda zikrettiklerinin onun modernist yönünü gösterdiğidir. Nitekim Gündüz'ün iddiasına göre Ayşe Sıdika Hanım, elbise ve ahlak arasında bağ kurarak Avrupa taklidini safi gösteriş olarak görür. Bu ifadeleriyle beraber onun elbise hususuna tesettür, iffet ve hicap gibi yerel değerlerle değil de gelişim kavramlarıyla baktığına değinen Gündüz, bu tavrı itibarıyla da Ayşe Sıdika Hanım'ın modernist bir karakterde olduğunu ifade eder.

Gündüz, dile getirmiş olduğu bu iddialarını diğer pek çok eserinde detaylı bir şekilde döneme göre temellendirmektedir. Kitabın maksadının dışına çıkmamak adına öne sürdüğü iddiaları kitabın incelendiği bölümde uzun uzadıya temellendirmemiştir. Bunun yerine her bir iddiasını ana kavramlarla beraber ifade ederek okuyuculara bir fikir verip merak uyandırmaktadır.

Latinize edilen metnin kurgusu ışığında eser üzerine yazılan incelemenin tasnifini yapan Gündüz, Ayşe Sıdika Hanım'ın tasnif ettiği doğrultuda metnin üçlü ahlak tasnifini, metne atıflarda bulunarak detaylıca değerlendirmektedir. Her bir bölümü metnin yazarına bağlı kalarak değerlendiren Gündüz'ün bir yerde kavramlar arası ilişkiye dair hatalı bir yargıda bulunduğu göze çarpmaktadır. *Terbiye-i Ahlak* (Ahlak Eğitimi) başlığı altında metnin ilgili bölümünü inceleyen Gündüz burada şu ifadeleri kullanmıştır:

Ahlak hakkında belirgin bir tanım yapmayan Ayşe Sıdika, ahlakın iki önemli harici faktörüne değinerek bu kavramı tanımlamıştır. Ahlak, fazilet (en iyi, güzel) ve reziletin (en fena, kötü)

ortasıdır. Şu halde fazilet nedir? Ayşe Hanım “İslam mürebbileri ahlâkı tavsif için i’tidâle ziyade ehemmiyet verdikleri cihetle ifrat ile tefriti rezilet ve ancak derece-i i’tidâli fazilet adetmişlerdir.” diyerek ahlakın iyi ile kötü arasındaki itidal, denge olduğunu belirtmiştir. Bu açıklama ve tanım klasik İslam ahlakçılarının (Farabi, İbn Sina, Ahlak-ı Celâli, Ahlak-ı Nâsîri, Ahlak-ı Alâî vd) tanımlarına dayanmaktadır. (Gündüz, 2020, ss.24-25)

Ayşe Sıdıka Hanım’ın metinde ifade ettiği tanımı da değerlendirmesinde kullanan Gündüz bu kısımda, ahlakın ifrat ile tefrit arasındaki itidalini fazilet ile rezilet arasındaymış gibi ifade etmiş ve bu açıklamaların klasik İslam ahlakçılarında da böyle olduğunu söylemiştir. Hâlbuki hem Ayşe Sıdıka Hanım’ın hem de klasik İslam ahlakçılarının bahsettiği ahlak tanımında fazilet itidale, iki aşırı uç (ifrat ile tefrit) ise rezilete tekabül eder. Misal olarak iki rezilet olan savurganlık (ifrat, kötü huy) ve çok cimrilik (tefrit, kötü huy) davranışlarının itidali (fazilet, en iyi) cömertliktir.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde eğitim alanında oldukça parlak fikirler ve eserler üreten dönemin şahsiyetlerinden biri olan Ayşe Sıdıka Hanım’ın eserini günümüz akademik hayatına kazandıran Gündüz, söz konusu eseriyle başta eğitim bilimleri olmak üzere sosyal bilimler alanına önemli bir katkıda bulunmuştur. Nitekim bu milletin ilmî şahsiyetlerinden birinin ortaya koymuş olduğu ve alanına dair ilk olma özelliğini taşıyan bir eseri yeniden yayına hazırlayarak sunması başlı başına bir değerdir.

Sonuç olarak Gündüz’ün eseri, Türkiye’de ilk eğitim ve öğretim yöntemi kitabı özelliğini haiz *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* adlı eserin Latinize edilip yeniden yayına hazırlanmasını ve etraflıca incelenmesini konu edinmektedir. Başta eğitim olmak üzere sosyoloji, psikoloji gibi diğer sosyal bilimler alanlarına katkısının olacağına inanılan eserin incelenmesinde yazar, pek çok zaviyeden değerlendirmelerde bulunmuştur. Her bölümü kendi kurgusu içerisinde değerlendiren Gündüz, bir yandan dönemin meselelerine hâkim bir üslupta değerlendirmelerde bulunurken bir yandan da eserin içeriği hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Diğer bir ifade ile Ayşe Sıdıka Hanım’ın söz konusu eserini Latinize edip herhangi bir değerlendirmede bulunmadan doğrudan okuyucuya sunmak yerine akademik tecrübesiyle her bir bölümü kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirmiştir. Son olarak kitabın, Osmanlı’nın modernleşme sürecindeki eğitim literatürünü hem o dönemin hem de günümüzün eğitim ve öğretim yöntemini değerlendirmek isteyenler için göz ardı edilmemesi gereken bir kaynak olduğu söylenmelidir.